

Qo'qon DPI

**ILMIY
XABARLAR**

ISSN: 3030-3958

№ 5/2025

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

**Кокандский ГПИ.
Научный вестник**

№5/2025

УЎҚ 5/9(08) КБК 72я5 Қ 99	Bosh muharrir: Qo'qon davlat pedagogika instituti rektori D.Sh.Xodjayeva Mas'ul muharrirlar: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor N.S.Jurayev Xalqaro hamkorlik bo'yicha prorektor N.A.Kadirova Mas'ul muharrir yordamchisi: Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i D.O'rinboyev Nashr uchun mas'ul: M.Z.Muydinov
MUASSIS: Qo'qon davlat pedagogika instituti Qo'qon DPI. ILMIY XABARLAR- НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. Кокандский ГПИ. Jurnal bir yilda o'n ikki marta chop etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2020-yil 9-iyulda 1085 raqam bilan ro'yxatga olingan. Jumaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart. "Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar" ilmiy jurnali OAK Rayosatining 2021-yil 31- martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro'yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix, 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika hamda 2024-yil 8-maydagi 5/7-sonli OAK tartib qoida komissiyasi qarori bilan Jismoniy madaniyat, psixologiya va san'atshunoslik fan tarmoqlari bo'yicha milliy nashrlar sifatida kiritilgan. Tahririyat manzili: 150700, Qo'qon shahar, Turon ko'chasi, 23-uy. Tel.: (0373) 542-38-38. Cайт: www.kspi.uz journal.kspi.uz ISBN: 978-9943-7182-7-2 "CLASSIC" nashriyoti 2025	TABIIY FANLAR И.И.Гибатуллина, кандидат биологических наук, (РФ) Sh.S.Nomozov, texnika fanlari doktori, professor, akademik (O'ZB) V.U.Xo'jayev, kimyo fanlari doktori, professor (O'ZB) I.R.Asqarov, kimyo fanlari doktori, professor (O'ZB) A.A.Ibragimov, kimyo fanlari doktori, professor (O'ZB) S.F.Aripova, kimyo fanlari doktori, professor (O'ZB) Sh.V.Abdullayev, kimyo fanlari doktori, professor (O'ZB) B.Yo.Abduganiyev, kimyo fanlari doktori, professor (O'ZB) A.E.Kuchboyev, biologiya fanlari doktori, professor (O'ZB) M.T.Isog'aliyev, biologiya fanlari doktori, professor (O'ZB) V.Yu.Isaqov, biologiya fanlari doktori, professor (O'ZB) T.O.Turginov, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O'ZB) A.M.Gapparov, kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O'ZB) I.I.Oxunov, kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (O'ZB) A.Jh.Xusanov-fizika-matematika fanlari nomzodi, docent (O'ZB) O.A.Turdiyev, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O'ZB) G'.M.Ochilov, kimyo fanlari doktori, professor (O'ZB) B.No'monov, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O'ZB) M.Madumarov, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O'ZB) FILOLOGIYA FANLAR Huseyin Baydemir filologiya fanlari doktori, professor, (TR) И.А.Киселёва, доктор филологических наук, профессор (РФ) В.В.Борисова, доктор филологических наук, профессор (РФ) К.А.Поташова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) Э.Р.Ибрагимова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) S.Muhammedova, filologiya fanlari doktori, professor (O'ZB) G.Islailov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O'ZB) IJTIMOIY FANLAR Л.Г.Насырова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) З.В.Галлямова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) D.N.Abdullayev, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O'ZB) M.Rahimov, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O'ZB) PEDAGOGIKA FANLAR Р.Ф.Ахтариева, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) Н.Н.Масленникова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) Л.А.Максимова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) X.I.Ibragimov, pedagogika fanlari doktori, professor, akademik (O'ZB) B.X.Xodjayev, pedagogika fanlari doktori, professor (O'ZB) B.S.Abdullayeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O'ZB) N.A.Muslimov, pedagogika fanlari doktori, professor (O'ZB) N.M.Egamberdiyeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O'ZB)

BIRINCHI O‘ZBEK DIPLOMATI NAZIR TO‘RAQULOVNING SAUDIYA ARABISTONI PODSHOHLIGIDAGI DIPLOMATIK FAOLIYATI TARIXI

Qandov Bahodir Mirzayevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID ID: 0009-0002-1923-2138

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat arbobi, publitsist, tilshunos olim, pedagog, mashhur diplomat Nazir To‘raqulovning Saudiya Arabistoni faoliyati tahlil qilinib, bugungi Yangilanayotgan O‘zbekiston tarixida tutgan o‘rni hamda ijtimoiy hayotidagi ahamiyati ochib berilgan. Nazir To‘raqulovning Yaqin Sharqdagi muvaffaqiyatli va samarali diplomatik faoliyati uning Markaziy Osiyoda, Moskvada faoliyatiga asoslanganligi tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, Nazir To‘raqulov qisqa davrdagi sermahsul mehnati va samarali siyosiy faoliyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, vatanga sadoqat, mehr-oqibatlik, ma’suliyatlik, mehnatsevarlik, N.To‘raqulov, siyosatchi, jurnalist, diplomat, Saudiya Qirolligi, yangicha islohotlar.

KIRISH. Jahondagi yangi siyosiy vaziyatda mustaqil davlatlar suverenitetini saqlash va mustahkamlash, mustamlakachilikning turli yangi shakllariga qarshi kurash har bir davlatning ijtimoiy, iqtisodiy - madaniy siyosatida mamlakat xavfsizligi va xalqlarning tinch-totuv yashashiga xizmat qiladigan turli islohotlar o‘tkazish, xususan, ta’lim tarbiya sohasida ustuvor vazifalarni belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda muhim islohotlar amalga oshirilmoqda, jadid bobolarimizning milliy davlatchilikni qayta tiklash uchun olib borgan kurashlari keng o‘rganilmoqda. Jadidlarning ilmiy merosi hamda ularning taraqqiyot dasturi yurtimizda milliy mafkura sifatida qabul qilindi. 1920 yillar boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotining o‘ziga xos xususiyati o‘lka tub aholisining milliy o‘z-o‘zini anglashining izchil o‘sib borishi edi. Sovet milliy-davlat qurilishining aniq imperatorlik yo‘nalishi, keng xalq ommasi uchun qabul qilinmaydigan sotsialistik tizimni majburan o‘rnatish, iqtisodiyotdagi halokatli muvaffaqiyatsizliklar va xalqning milliy qadr-qimmatining keng tarqalishi mintaqadagi siyosiy qarama-qarshilikning chuqurlashishiga yordam berdi. Shu jihatdan olganda Turkiston tarixini jiddiy o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. O‘zbek xalqining Rossiya imperiyasi sovet Rossiyasi davridagi tarixida hayoti va faoliyati milliy iftixor manbai bo‘lgan ko‘plab yorqin shaxslar bor. O‘zbekiston tarixida hozirgacha maxsus tadqiq etilmagan mavzulardan biri

Turkiston ASSRdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, xalqning turmush sharoiti va ahvoli, ayniqsa, bu davrdagi faoliyat olib borgan milliy kadrlar va ularning Turkiston tarixida tutgan o‘rni masalasi sanaladi. 1917 – 1939 yillarda Turkiston o‘lkasida ijtimoiy siyosiy vaziyat, milliy ziyoliylarning faoliyati va ularning qirg‘in qilinishi hamda uning oqibatlari masalalarini o‘rganish ilmiy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Jahonning turli davlatlari ilmiy markazlari va bir qator oliy ta‘lim muassasalarida, shu jumladan, AQSH, Turkiya, Germaniya, Fransiya, Rossiya va boshqa davlatlarda O‘zbekistonning XX asrdagi sovet davri tarixi hamda siyosiy shaxslar faoliyati to‘g‘risida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu izlanishlarda chorak asr davomida Turkistonning birinchi siyosiy rahbari bo‘lgan Turor Risqulov va Nazir To‘raqulovlarning XX asr 20-30-yillarida mamlakatdagi siyosiy jarayonlarda tutgan o‘rni va ijtimoiy faoliyati ham turlicha talqin qilinmoqda. Sovet davlati yuritgan milliy siyosatning salbiy oqibatlari, kadrlar siyosatidagi xatoliklar, “milliy ittifoqdosh sovet respublikalari”da o‘tkazilgan qatag‘on siyosati, kommunistik mafkuraning yakka hukmronligi va uning oqibatlari, Kreml zug‘umiga qaramasdan totalitar tuzum sharoitida faoliyat ko‘rsatgan milliy liderlar hayoti o‘rganilmoqda.

XX asrning 20-yillarida yaratilgan asar mualliflari N. To‘raqulov, T. Risqulov, G. Safarov 1917 – 1924 yillar tarixiy voqealarining bevosita guvohi va ishtirokchisi edilar. 1921 yilda nashr qilingan «Voennaya misl» jurnalining 2-sonida «Darvish» taxallusi ostida Nazir To‘raqulovning «Farg‘ona muammosi» («Ferganskaya problema») nomli maqolasi e‘lon qilingan. Muallif mazkur maqolada shu davrda Farg‘onadagi og‘ir ahvolni tahlil qilar ekan, sovet organlarining oziq-ovqat siyosatini yuritishdagi qo‘pol xatolarini va mahalliy aholining ayanchli taqdirini ko‘rsatib bergan[5, 108-118].

Bu davrda Turkbyuro a‘zosi bo‘lgan G.I. Safarov qalamiga mansub risolada ham Turkistonning iqtisodiy va siyosiy ahvoli, o‘lkada sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va uning zo‘ravonlik siyosati, Qo‘qonda tuzilgan «Turkiston muxtoriyati» hukumatining ag‘darib tashlanishi va uning natijasida vodiya boshlanib ketgan qurolli qarshilik harakati haqida muhim ma‘lumotlar beriladi. G.I. Safarov Turkistondagi Oktabr to‘ntarishini asosan, rus millatiga mansub aholi tomonidan amalga oshirilganligini va mahalliy aholi bu voqealardan mutlaqo chetda bo‘lganligini qayd etgan[6, 184].

Turkiston o‘lkasidagi iqtisodiy masalalarni yoritishda bir guruh mutaxassislar tomonidan tayyorlangan Turkiston Respublikasining xo‘jalik hayoti haqidagi hisobot muhim ahamiyatga ega[7]. Unda Turkiston o‘lkasi, shuningdek, Farg‘ona viloyati uezd-shaharlaridagi xalq xo‘jaligi va aholi turmushining ko‘plab sohalariga oid muhim statistik hamda rasmiy ma‘lumotlar keltirilgan.

MUHOKAMA. XX asr boshlarida Turkiston davlatchiligini rivojlantirish maqsadlarini belgilab bergan milliy manfaatlarga xizmat qilishning tarixiy namunasi bo‘lgan davlat arboblari va buyuk tarixiy shaxslari turibdi. Ana shunday siymolardan biri, atoqli davlat arbobi, yorqin diplomat, jurnalist, urushdan oldingi yillarda Sobiq SSSRning Hijoz (*Hijoz* – Saudiya

Arabistonining Shimoli-G‘arbida joylashgan tarixiy viloyat.) Saudiya Arabistoni Podshohligi, Najd (Najd – Saudiya Arabistonidagi viloyati. V-VI-asr o‘rtalarida arablarning kindi qabilasi qo‘l ostida bo‘lgan. VII-IX-asrlarda Arab xalifaligi, keyinchalik Arabiston yarim orolida XVIII asrda vahhobiylar harakati markazi bo‘lgan. Ular bu yerda Najd amirligi XVIII asr oxiri – XX asr boshi, tanaffuslar bilan davlatlar tarkibida mavjud bo‘lgan Najd amirligi Shimoliy va Markaziy Arabistonni birlashtirish kurashiga rahnamolik qilgan, natijada Hijoz, Najd va 1932 yil 23 sentabrdan birlashgan viloyatlar davlati bo‘lgan Saudiya Arabistoni)dagi birinchi elchisi Nazir To‘raqulovdir va u qo‘shib olingan viloyatlardagi vakolatli vakilining faoliyati mahalliy diplomatlarning yangi avlodlari uchun munosib o‘rnak bo‘lib xizmat qiladi.

Har qanday davlatning tashqi siyosati o‘tmish tajribasiga asoslanib, o‘z diplomatik maktabining butun avlodlari tomonidan yaratilgan texnika va usullardan foydalangan holda samaraliroq bo‘ladi. Muayyan davlatga nisbatan siyosiy yo‘nalish ko‘p jihatdan uning joylarda kim va qanday amalga oshirilishiga bog‘liq. Nazir To‘raqulov Saudiya Arabistoni Podshohligida sakkiz yil (1928 – 1936; o‘sha davrdagi yuqori ko‘rsatkich) o‘z mamlakatini munosib himoya qildi. SSSR va Saudiya Arabistoni o‘rtasidagi munosabatlarni strategik sheriklik darajasiga olib chiqish uchun barcha imkoniyatlarni ishga soldi. Nazir To‘raqulov Sovet diplomatiyasi shakllangan davrda Saudiya Arabistoni Podshohligidagi SSSR missiyasini boshqargan. Tashqi siyosatni amalga oshirish maxsus tashqi siyosat davlat organlarini shakllantirishni taqozo etdi. Ma’lumki, Sovetlarning II Butunrossiya qurultoyida L. Trotskiy boshchiligida Tashqi ishlar xalq komissarligi, 1922 yil 30 dekabrda SSSR tuzilgandan keyin esa SSSR Tashqi ishlar xalq komissarligi 1923 yil 6 iyulda tuzildi. Sovet Tashqi ishlar vazirligi faoliyatining kengayishi qabul qiluvchi davlatning o‘ziga xosligini, chet tillarini biladigan, mintaqadagi ichki va tashqi siyosiy vaziyatni biladigan yangi kadrlarni talab qildi. Nazir To‘raqulov barcha bu talablarga javob berdi. Aynan shu lavozimda uning diplomat-davlat arbobi sifatidagi shaxsiy va kasbiy fazilatlarini to‘liq namoyon bo‘ldi.

Davlat arbobi, publitsist, tilshunos olim, mashhur diplomat Nazir To‘raqulov 1892 yil oktabr oyida Qo‘qon shahrining Kalvak mahallasida yirik paxta savdogari oilasida dunyoga kelgan. U dastlab eski maktabda, so‘ng 1905-yildan Qo‘qondagi “yangi usul” - jadid maktabi hamda rus-tuzem maktabida maktabida olgan, sakkiz yillik, 1913 yili Qo‘qondagi kasb-hunar bilim yurtini tugatgan. Oliy ta’limni 1914 – 1916 yillarda (shuningdek, 1922 – 1923 yillarda) Moskva savdo institutining (hozirgi Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti) Iqtisod fakultetida tahsil olgan. Biroq 1916 yil Birinchi jahon urushi tufayli uchinchi kursdan boshqa talabalar qatorida 18 yoshli Nazir To‘raqulov mardikorlikka olib ketiladib G‘arbiy frontga Belorussiyaga yuborilgan. Bu yillarda Turkistonga birinchi rus inqilobi shamoli yetib keldi va “liberal musulmon burjuaziyasi” paydo bo‘lishiga olib keldi va aynan shu davrda bo‘lajak siyosatchi, jurnalist va diplomat Nazir To‘raqulovning ilg‘or qarashlari shakllana boshladi.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek 1914 yilda N. To‘raqulov Moskva tijorat institutiga (iqtisodiyot fakulteti) o‘qishga kirdi va u yerda nafaqat iqtisodiy bilimlar asoslarini puxta egalladi, balki chet tillarini ham yaqindan o‘rgandi. U rus tilini yaxshi biladi, shuningdek turk,

fransuz va nemis tillarini biladi. Saudiya Arabistoni Podshohligidagi diplomatik faoliyati davomida arab tilini o‘rganmoqda. Moskvaga bergan hisobotlarida u shunday deydi: “U arabchada yaxshi gapira boshladi. 3-4 oy ichida men tarjimon xizmatidan xalos bo‘laman deb o‘ylayman, aks holda siz bir narsani aytasiz, ular boshqasini tarjima qiladi va “tuz” yo‘qoladi[1, 47,73]. Arab tilini bilishi uni Saudiya Qirolligidagi ko‘plab yevropalik diplomatlardan ajratib turdi. U to‘g‘ridan-to‘g‘ri, vositachilarsiz shoh va uning atrofidagilar bilan dolzarb masalalarni hal qila olardi, ulamolar bilan diniy mavzularda bahslasha olardi va diplomatik korpus nomidan arab tilida so‘zlay olardi. N. To‘raqulov Tashqi ishlar xalq komissarligiga bergan ma‘ruzasida shunday deb yozadi: “Bizning shaxsiy aloqalarimiz tobora kuchayib, kengayib bormoqda. Bunga mening arab tilini bilishim ham yordam bermoqda”[1, 70]. Sovet vakolatli vakili “nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham arab tilini biladigan” diplomatik kadrlar - arabchilarni tayyorlashdan xavotirda edi. N. To‘raqulov Tashqi ishlar xalq komissarligiga yozgan ilk maktublaridan birida ish uchun faqat adabiy arab tilining o‘zi yetarli emasligini hisobga olib, Sharqshunoslik instituti talabalarini Hijozga bir yillik til amaliyotiga yuborish masalasini ko‘tardi. U Jiddadan Moskvaga shunday yozadi: “Bu yerda Qur‘on tili bilan aytganda, bozordan bir quti gugurt ham sotib olishning iloji yo‘q. Ayni paytda bizning o‘quv yurtlarimizda majoziy ma‘noda aytganda, arabchilarni emas, faqat o‘liklar va farishtalar bilan muloqot qila oladigan Qur‘onchilarni tayyorlashmoqda”[1, 73].

Nazir To‘raqulov 1916 yili Birinchi jahon urushi yillarida Butun Rossiya Zemstvo ittifoqida (Minsk G‘arbiy fronti qo‘mitasi va Baranovich viloyati qo‘mitasi) yo‘riqchisi bo‘lib ishlagan, shu yili Minskda inqilobiy fikrlovchilarni birlashtirgan, talabalar va o‘qituvchilardan iborat “Erkin dala” yashirin tashkilotini tuzgan. 1918 yilda eserlar partiyasining a‘zosi bo‘lgan. 1918 yil oktabrda Rossiya bolsheviklar kommunistik partiyasiga a‘zo bo‘lgan va Qizil armiyaning otliq bo‘linmasi siyosiy boshqaruv boshlig‘i etib tayinlanadi. 1918 – 1919 yillarda Qo‘qondagi sovet idoralarida turli lavozimlarda ishladi. Keyinchalik Turkiston ASSR Maorif xalq komissari (1920), Turkiston ASSR MIK raisi (1920 yil sentabr – 1921-yil avgust), Turkiston KP MK mas‘ul kotibi (1921 – 1922) bo‘lgan.

U 1921 – 1922 yillarda Turkiston Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi raisi etib tayinlangan, 1923 yilda esa Moskvaga SSSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi huzuridagi Markaziy nashriyot raisi va Sharq xalq instituti rektori o‘rinbosari lavozimlariga ko‘chirilganida Nazir To‘raqulovning siyosiy faoliyatining eng yuqori cho‘qqisi sodir bo‘ldi. Uning har tomonlama bilimi, bilimdonligi, musulmon Sharqining urf-odatlarini va nozik jihatlari va xorijiy tillarini bilishi uni SSSRning Saudiya Arabistonidagi vakolatli vakili lavozimiga 1924 yilda birinchi marta rasmiy aloqalar o‘rnatgan eng munosib nomzodga aylantirdi. Undan oldingi vakolatli vakil Karim Abdraufovich Hakimov lavozimidan ozod etilgandan so‘ng, Nazir To‘raqulovni lavozimga tayinlash masalasi darhol hal qilindi. 1928 yildagi Tashqi ishlar xalq komissarining o‘rinbosari Lev Karaxanning bevosita Stalinga tayyorlagan hisobotida Tashqi ishlar xalq komissarligi boshqarmasi “Musulmon dunyosini yaxshi biladigan, SSSRning arab dunyosida, jumladan Hijozda talab qilinadigan murakkab va nozik siyosatini amalga oshirishda munosib kadr”[2,

336] ekanligini bildiradi. Partiya Markaziy Qo‘mitasi Siyosiy byurosining majlisida nomzodlik ma’qullangandan so‘ng, SSSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi Prezidiumining 1927 yil 15-dekabrda farmoni bilan To‘raqulov SSSRning Saudiya Arabistonidagi vakolatli vakili etib tayinlangan. 1928 yil 3 oktabrda Odessadan Jiddaga deyarli 2 oylik dengiz safari yakunida To‘raqulov podsho Abdul Aziz as-Saudning o‘g‘li shahzoda Faysalga ishonch yorliqlarini topshirdi. 1928 yilda u atigi 36 yoshda edi. O‘sha yillardagi diplomatik amaliyotda yoshligida bunday mas’uliyatli lavozimga tayinlanish kamdan-kam uchraydi. Nazir To‘raqulovning diplomatik pasportida ko‘rsatilgan martabasi: “SSSRning Hijoz, Najd va qo‘shib olingan hududlardagi diplomatik agenti va bosh konsuli”[2, 98] (faqat 1932-yilda yuqorida tilga olingan qirollik Saudiya Arabistoni Qirolligi nomi bilan mashhur bo‘lgan) deb yozilgan.

Saudiya Qirolligi va SSSR o‘rtasidagi do‘stona munosabatlarning mustahkamlanishi o‘sha paytda Arabiston yarim orolidagi og‘ir siyosiy vaziyat bilan izohlanadi. Bu yosh Saudiya rejimining qudratli Buyuk Britaniyaning hiyla-nayranglaridan ehtiyot bo‘lish va Moskva timsolida qarshi vazn izlash zarurati bilan bog‘liq edi, negaki, aynan SSSR 1926-yil 15-fevraldagi nota bilan al-Saudni Hijoz podshohi, Najd sultoni va qo‘shib olingan viloyatlar sifatida birinchi bo‘lib tan olgan edi. Qirollikning Angliya bilan qarama-qarshiligining asosiy sababi Iroqning Najdga qarama-qarshi bo‘lgan chegarasini bir qator blok-xauslar qurish va shu tariqa Iroqni Yaqin Sharqdagi hujum operatsiyalari uchun baza sifatida mustahkamlashga urinishi edi. Ana shunday og‘ir siyosiy vaziyatda Nazir To‘raqulov o‘zining yangi vazifasiga tezda ko‘nikib, jiddalik siyosiy idora va savdogarlar bilan ishonchli munosabatlar o‘rnatdi. Nazir To‘raqulov Hijozdagi 8 yillik faoliyati davomida davlat asoschisi Abdul Aziz al-Saud, shuningdek, qirolning o‘g‘li amir Faysalning alohida iltifoti va qo‘llab-quvvatlashidan bahramand bo‘ldi. Podshoh Nazir To‘raqulov bilan har bir uchrashuvda o‘zining iliqlik tuyg‘ularini namoyon etib, uni birinchi bo‘lib tan olgan davlat SSSR bo‘lganini doim eslashini ta’kidlab, shunday ta’kidladi: “Agar og‘ir kunlar kelsa, SSSR, bilaman, mening qurol-yarog‘im bo‘ladi, Sovetlar meni SSSR va arablar manfaati yo‘lida xohlagancha tasarruf etishi mumkin”[2, 370]. Diplomat uning ishining samaradorligi ko‘p jihatdan qirol hokimiyatiga yaqinligi va ikki tomonlama munosabatlarning dolzarb manfaatlarini vositachilarsiz to‘g‘ridan-to‘g‘ri, eng samarali hal qilish qobiliyatiga bog‘liqligini yaxshi bilardi.

NATIJALAR. SSSRning Arabistondagi asosiy diplomatik maqsadlaridan biri N.To‘raqulovdan ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish bo‘yicha juda ko‘p tizimli ishlarni amalga oshirishni taqozo etgan siyosiy-savdo shartnomasini imzolash edi. Qirol SSSR bilan shartnoma imzolash masalasini muhokama qilishdan qochadi va “uning SSSR bilan munosabatlari shu qadar do‘stona munosabatda bo‘lganki, ular maxsus tuzatishni talab qilmaydi. Shu bilan birga, bizning SSSR bilan umumiy chegaramiz yo‘q. SSSR bizdan uzoqda. Bu yerda bizni har tomondan Angliyaning egaliklari va kuchlari o‘rab olgan hamda SSSR bilan shartnoma tuzish inglizlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri da’vo bo‘lishi mumkin”[2, 336]. Nazir To‘raqulov Tashqi ishlar xalq komissarligiga yo‘llagan ma’ruzasida shunday yozadi: “Qirol bilan suhbatlardan menda shunday taassurot paydo bo‘ldiki, inglizlarni g‘azablantirish qo‘rquvi

har qadamda hamon o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda, bu holat bizni ishbilarmonlik hamkorlikka, ularga ma’lum imtiyozlar berishga va ularni o‘zimizga ko‘niktirishga, muammolarimizni doimo, bosqichma-bosqich hal etishga majbur qiladi”[2, 370].

Arabiston zaminidagi sovet-ingliz raqobati nafaqat taxt atrofidagi makonga, balki sof protokol-diplomatik sohaga ham tarqaldi. Ana shunday holatda Saudiya qiroli va qirollik oilasi a’zolari mansabni deb o‘z diniy e’tiqodidan kechmagan Nazir To‘raqulovni qattiq hurmat qilishadi. To‘raqulov say-harakatlari natijasida SSSR bilan savdo-iqtisodiy aloqalar ancha yaxshilanadi.. Va bu yerda vakolatli vakilning o‘zi inglizlar bilan diplomatik korpusdagi ish staji bo‘yicha “tarixiy tortishuv” deb atagan tanlovdagi g‘alaba SSSR foydasiga yakunlandi. N. To‘raqulov diplomatik korpus dekani bo‘ladi va bu lavozimda diplomatik korpusdagi nizolarni hal qilishda hakamlilik qiladi. Sovet vakolatli vakilining obro‘si va ta’siri arab monarxining saroyida akkreditatsiya qilingan xorijiy diplomatlar orasida ham tarqaldi.

Qirol al-Saud o‘zini topadigan mavqei undan tez-tez Londonga qarashni talab qiladi. SSSR bilan munosabatlarni huquqiy rasmiylashtirish va siyosiy shartnoma imzolashga borish inglizlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri da’vo qilishni anglatadi. Shuning uchun, 1929 yil dekabr oyida Tashqi ishlar vazirligi Jiddadagi vakolatxona maqomini oshirishga ko‘chib o‘tgandan keyingina, Hijoz hukumati Sovet missiyasini diplomatik missiyaga aylantirishga rozi bo‘ldi. 1930-yil 26-fevralda Makka shahrida N.To‘raqulov shahzoda Faysalga uni Muxtor vazir va Favqulodda elchi (o‘sha paytdagi SSSRdagi eng oliy diplomatik lavozim) lavozimiga akkreditatsiya qiluvchi ishonch yorliqlarini topshirdi va Jiddadagi diplomatik korpusning raisi bo‘ldi.

N.To‘raqulov ham siyosiy, ham maishiy masalalarni, masalan, Arabiston qirolligi aholisiga tibbiy yordam ko‘rsatish kabi ko‘plab masalalarni birdek muvaffaqiyatli hal qildi. Yarim oroldagi juda noqulay epidemiologik vaziyat chet eldan ziyoratchilar tomonidan olib kelingan vabo va bezgak bilan bog‘liq traxoma va boshqa kasalliklar keng tarqalgan edi. Nazir To‘raqulov shifokor Jukov tomonidan vakolatli klinikada bemorlarni davolash va qabul qilishda yordam berdi. Bu mutaxassis o‘zining yuqori sifatli xizmati bilan shu qadar yuksak obro‘ qozonganki, “mahalliy aholi “bolshevik tabib” davosi bo‘lishni afzal ko‘rar va o‘z hukumati “tabib”ga murojaat qilish taklifi bilan tillarini chertib qo‘yar edi[2, 557].

1930 yil 16 aprel kuni Nazir To‘raqulov tashqi ishlar xalq komissari Maksim Litvinovga yozib yuborgan xatida Saudiyada uni ayricha hurmat qilishayotganini aytgan. Saudiya Arabistoni qiroli tomonidan o‘tkazilayotgan rasmiy tadbirlarda To‘raqulov SSSR elchisi sifatida safning eng old qatoridan joy olgan. Ingliz elchisi Rian ikkinchi, Fransiya elchisi Megre uchinchi, Eron elchisi Ainol-Molk to‘rtinchi bo‘lib joylashgan[2].

Nazir To‘raqulovning eng muhim yutuqlaridan biri sovet savdosining blokadasida “buzilish”ni ochgan “benzin shartnomasi” edi. Gap Saudiya davlatiga 150 ming dollarlik 50 ming “quti” benzin va kerosin yetkazib berish haqida ketayotgan edi, bu vakil tomonidan qirolning shaxsiy iltimosiga ko‘ra uyushtirilgan. Benzin iste’molining o‘sishi Yaqin Sharqda avtomobil davrining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq edi. “Muz darz ketdi”, deb ta’kidlaydi N.

Tyuryakulov Markazga yo‘llagan hisobotida. Saudiyaning SSSR bilan savdosi bo‘yicha blokadaning buzilishiga ishora qilib. N. To‘raqulov Tashqi ishlar xalq komissarligiga bergan ma‘ruzasida alohida ta‘kidlaydi: “Biz qat’iy va aniq pozitsiyani egallashimiz, bizni qiziqtirgan masalalarni hal etishga qat’iy intilishimiz kerak. Vaqt va sharoitlar biz uchun ishlaydi. Gepra u yoki bu tarzda bizga keladi va bizning hamkorlikka intiladi. “Bizning ishbilarmonlik shoshqadamligimiz tengligimiz va savdo-siyosiy kelishuvimiz uchun kurashga to‘sqinlik qilishi mumkin edi”[2, 411]. N. Turyaqulov tashabbusi bilan 1934 yilda Sovet hukumati Saudiya Arabistonida birinchi avtomat telefon stansiyasini o‘rnatdi va unga xizmat ko‘rsatish uchun kadrlar tayyorladi. Telefon Saudiya hukumatiga sovg‘a qilingan va qirolning iltimosiga ko‘ra Toifdagi yozgi saroyga o‘rnatilgan. Birinchi telefon suhbatı qirol Faysal va SSSRning vakolatli vakili N. Tyuryakulov o‘rtasida bo‘lib o‘tdi, qirol Sovet hukumatiga sovg‘a uchun minnatdorchilik bildirdi.

Bugungi kunda Saudiya Arabistoni qora oltin zahiraları va eksporti bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinda turadi. Ammo u 1930-yillarda benzin va kerosinni import qilishga majbur bo‘ldi, ularning yetkazib beruvchilari Sovet Ittifoqi bo‘lgan. Saudiya rejimi uchun juda muhim bo‘lgan bu masalada N. To‘raqulovning xizmatlari katta bo‘lgan. Ammo, afsuski, uning o‘zaro savdo va boshqa aloqalarni faollashtirishga qaratilgan barcha say-harakatlari Markaz tomonidan munosib baholanmadi, chunki Sovet tashqi siyosatidagi urg‘u G‘arbga qarata boshladi. N. To‘raqulov Markazning Saudiya Arabistoni bilan keyingi savdo hamkorligiga nisbatan passivligidan xavotirda tashqi ishlar xalq komissarligiga shunday yozadi: “Men bu holatni nafaqat noto‘g‘ri, balki bizning manfaatlarimizga ham zararli deb hisoblayman. Men hozir e‘tibordan chetdaman. Tashqi ishlar xalq komissarligining Hijosdagi keyingi faoliyati haqida menga xabar berishingizni so‘rayman. Erishilgan pozitsiyani mustahkamlash uchun shunday boshlash kerak. Chiqish yo‘lini harakatda izlash kerak. Bir joyda turish va natijalarni kutish yaxshi emas”[2, 559-560]. Shunga qaramay, Moskva bu mintaqada savdo faoliyatini cheklash yo‘lini belgilab oldi. Xalq komissarligining dengiz sayohatlarini tugatish, 1934 yilgi savdo rejasini bekor qilish va savdo missiyalarini chaqirib olish to‘g‘risidagi qarori Sovet Ittifoqining Yaqin Sharqdagi pozitsiyalarini taslim qilishiga olib keldi. Nazir To‘raqulovni 1936 yilda Moskvaga chaqirib olishadi va o‘rniga Karim Hakimovni SSSRning Saudiyadagi elchisi etib tayinlandi. 1936-yildan Moskva Sharq xalqlari til va yozuv institutida (SSSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi Millatlar Kengashi huzuridagi Til va yozuv instituti) bir yilga yaqin ishladi. Ana shu davrda Tashqi ishlar xalq komissarligi boshlig‘i Nikolay Yejov tomonidan SSSRda Qizil terror boshlab yuboriladi. Har kuni ittifoq bo‘ylab ko‘plab odamlar hibsga olinib, uzoq yillarga qamalar yoki otib tashlangan. 1937-yil 15-iyul kuni u hibsga olinadi. U 30-yillarda siyosiy qatag‘on qurboni bo‘ldi. Nazir To‘raqulov panislomizm, panturkizm va vatanga xiyonat qilishda ayblanadi. Qamoqqa olinganidan 3 oy o‘tib Nazir To‘raqulov SSSR oliy sudi harbiy kollegiyasi hukmi bilan RSFSR Jinoyat kodeksining 58-moddasi 1, 8 va 11-qismlari bilan aybdor deb topilib, o‘limga hukm qilinib 1937 yil 3 noyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi

tomonidan otib tashlanadi[3;4]. Umri fojiali tarzda tugaganida N. To‘raqulov 45 yoshga ham kirmagan edi.

Nazir To‘raqulovning o‘ldirilgani haqidagi ayanchli xabar Saudiya Arabistoni qiroli Abdulaziz Al Saudni larzaga keltirdi, u Nazir To‘raqulovni juda hurmat qilgan. Qirol SSSRning Saudiyadagi elchisi Karim Hakimovga o‘z mamlakatida Sovet hukumatining boshqa vakolatli vakillarni ko‘rishni istamasligini tushuntirdi. 1936-yil yanvarida N.To‘raqulov o‘rniga vakolatli vakil etib tayinlangan K.Hakimov Jiddada bir yildan sal ko‘proq qoldi, shundan so‘ng uni Moskvaga chaqirib olishdi. Shundan so‘ng ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar to‘xtadi. 1938-yil mart oyida Saudiya Arabistonida XX – XXI asrlarda qirollikning gullab-yashnashiga asos bo‘lgan ulkan neft konlari topildi. Shundan so‘ng sovet hukumati nima qilib bo‘lsa ham bu davlat bilan avvalgi do‘stona aloqalarni tiklashga urinadi. 1938-yil 13-aprelda Ibn Saud Stalindan kelgan boshqa elchini qabul qilishdan bosh tortgani uchun SSSR Jiddadagi missiyani bekor qildi. 1938-yil 11-sentabrda SSSR missiyasi a‘zolari Saudiya Arabistonini tark etishdi. O‘sha paytdan boshlab ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar ko‘p yillar davomida amalda to‘xtatildi va faqat 1990 yilda to‘liq tiklandi.

XULOSA. Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, xulosa qilib aytish mumkinki, bu munosabatlar “To‘raqulovchilik” davrida o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi. Nazir To‘raqulov Saudiya Arabistonidagi Muxtor Vakil sifatidagi 8 yil davomida Saudiya Arabistonida Sovet Ittifoqining bo‘lishi uchun eng qulay muhitni yaratishga intildi, siyosiy aloqalar o‘rnatdi, savdo aloqalarini rivojlantirdi, Vakolatli vakil idorasini jihozladi va diplomatik korpusda yetakchilikni qo‘lga kiritdi. U nafaqat Yaqin Sharqdagi, balki Yevropa va jahon arenalaridagi diplomatik kurashning barcha nozik tomonlarini juda yaxshi tushungan, buni Markazga yo‘llagan ma‘ruzalari, eslatmalari, ma‘ruzalari va sirkulyar maktublari ham tasdiqlaydi. Yuksak madaniyatli, bilimdon va poliglot odam Xudodan kelgan diplomat edi. Yakuniy natijaga e‘tibor qaratish va o‘z davlatining milliy manfaatlarini himoya qilish, yuksak professionallik Nazir To‘raqulovga sovet diplomatiyasi tarixidan munosib o‘rin egallash huquqini beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Nazir To‘raqulovning Yaqin Sharqdagi muvaffaqiyatli va samarali diplomatik faoliyati uning Markaziy Osiyoda ham, Moskvada ham avvalgi barcha faoliyatiga asoslanadi. O‘zbek xalqining ajoyib farzandi o‘zining serqirra ijodida chuqur bilim va dunyoqarashlar kengligi bilan qurollangan chinakam marifatparvar ekanligini isbotladi. Hayot qiyinchiliklari uni o‘z qobiliyatiga ishonch bag‘ishladi, qalbida mas’uliyat tuyg‘usini barcha ko‘rinishlarida jasorat uyg‘otdi hamda Vatan manfaatlariga xizmat qilishga tayyorligini singdirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar ro‘yxati:

1. Nazir Tyuryakulov – polpred SSSR v Korolevstv ye Saudovsk aya AraviY. [Pisma, dnevnik, otcheti 1928–1935 gg.]. – M., 2000. – S. 47, 73.

2. Mansurov T.A. Polpred Nazir Tyuryakulov. Diplomat, politik, grajdanin. - M., 2003. – S. 336.
3. O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob [O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida]. - T., 2000.
4. Rajabov Q., Haydarov M., Turkiston tarixi (1917-1924-yil). - T., 2002.
5. Mansurov T. Polpred Nazir Tyuryakulov. – Moskva: “Molodaya gvardiya”, 2022. – S. 26-27.
6. Safarov G.I. Kolonialnaya revolyusiya / Opit Turkestana. – Moskva, 1921. – 184 s.
7. Tyuryakulov N. Sobraniye sochineniy v dvux tomax. T.2. Stati, dokladi, prilozheniye (otchyoti, pisma, dnevniki) (Rus va qozoq tillarida). – Almati: Alash, 2004. – S. 310.
8. Svyatoslav Ribas. Tair Mansurov. – Moskva: “Molodaya gvardiya”, 2021. – S. 349-370.
9. Rajabov Q. O‘zbekiston XX asrda. Birinchi jild (1900-1939). – Toshkent: “Fan”, 2024. – B.752.

QO‘QON XONLIGI MADRASALARIDA KO‘CHIRILGAN QO‘LYOZMA KITOBLAR XUSUSIDA <i>Abdullayev Ravshanjon Inomjon o‘g‘li</i>	934
INSTITUTIONALIZATION OF GENDER EQUALITY POLICY:THEORY, PRACTICE AND UZBEKISTAN’S EXPERIENCE <i>Erkinova Sharofat Akramovna</i>	938
IPAK YO‘LIDAGI DURDONA: XORAZM SAVDO MARKAZLARINING TARIXI VA AHAMIYATI <i>Muborak Madrimovna Matyakubova</i>	941
MYTH AND HISTORY IN THE WRITINGS OF DEREK WALCOTT <i>Saidvaliyeva Fotima Saidikromxon qizi, A‘zamboy Abduvohidov Mirzohid o‘g‘li</i>	946
OROLBO‘YI ILK SAK-MASSAGET QABILALARINING MADANIYATI VA SAN‘ATI TARIXI <i>Kenjayev Bektash Davronbek o‘g‘li,</i>	954
BIRINCHI O‘ZBEK DIPLOMATI NAZIR TO‘RAQULOVNING SAUDIYA ARABISTONI PODSHOHLIGIDAGI DIPLOMATIK FAOLIYATI TARIXI <i>Qandov Bahodir Mirzayevich</i>	959
MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA KUTUBXONALARNING MODDIY TEXNIK BAZASI HOLATI <i>Raxmatullayeva Saodat Ibragimovna</i>	968
MILLIY TARBIYANING O‘QUVCHI-YOSHLAR MA‘NAVIY KAMOLOTIDAGI O‘RNI <i>Sanaqulov Sardor Istamqulovich</i>	975
FARG‘ONA VILOYATIDA MUSTAQILLIKNING DASTLABKI YILLARIDA AHOLINI ISTE‘MOL MOLLARI BILAN TA‘MINLASH <i>N.U. Sadirova</i>	979
KRIMINOLOGIK FEMINIZATSIYASINING XOTIN-QIZLAR PSIXOEMOTSIONAL HOLATIGA TA‘SIRI <i>Samatova Dilrabo Yusufvna</i>	985
THE HISTORY OF UZBEKISTAN SAVED IN MYTHS AND LEGENDS <i>Usarova Nilufar Yakubovna</i>	991
THE HISTORY OF THE TASHKENT REGIONAL DEPARTMENT OF FINANCE (1946–1950) <i>Ergashev Umid Mukhammed o‘g‘li</i>	997
THE IMPACT OF CENTRAL ASIAN TOURISM INTEGRATION ON THE FERGANA VALLEY <i>Abdumajidov.I.A.</i>	1003
YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTONDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ILMIY-USLUBIY MASALALARI <i>Tog‘aev Shavkat Xurramovich</i>	1009
BUXORO AMIRLIGI DAVRIDA SAMARQANDDA SAVDO MUNOSABATLARI <i>Toshpulatov Nurbek Boboqul o‘g‘li</i>	1016
ROSSIYA IMPERIYASINING TURKISTONDA OLIB BORGAN MADANIY SIYOSATI <i>Tojiboyev Umidjon Usmonjon o‘g‘li</i>	1021
SO‘NGGI YILLARDA ICHKI ISHLAR TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN STRUKTURAVIY O‘ZGARISHLARNING XUSUSIYATLARI <i>Zayniddinova Shahodat Sayfiddinovna</i>	1028

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

Кокандский ГПИ. Научный вестник

“Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar” ilmiy jurnali OAK Rayosatining 2021-yil 31-martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix hamda 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika fan tarmoqlari bo‘yicha milliy nashrlar sifatida kiritilgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Bosishga ruxsat etildi: 2025-y. Nashriyot bosma tabog‘i –16,375.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Farg‘ona viloyati, Farg‘ona shahar, Aviasozlar ko‘chasi 2 –uy

Elektron manzil: kspi_info@edu.uz

№5/2025